

ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК НИЖНЬОГО ПОБУЖЖЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена стислому огляду наукової літератури, стосовної розробки питань, пов'язаних з історіографією історії археологічних досліджень регіону Нижнього Побужжя від появи таких до сьогодення.

Ключові слова: археологічні пам'ятки, історіографія, наукова література.

Вивчення історії археологічних досліджень Нижнього Побужжя, як одного із чинників археологічного самопізнання, є чи не найскладнішою і, практично, не розробленою на сьогоднішній день галуззю в сучасній історіографічній науці. Основною складністю й, одночасно, новаторством у написанні статті, стало те, що до сьогодні ця проблема не знайшла свого відображення в спеціальних історичних дослідженнях, як безпосередньо присвячених даному питанню, так і в тих, що лише торкалися означеної проблематики і має, переважно, вибірковий, тематичний, подекуди, наскрізний, фрагментарний характер у наукових доробках учених. Більшість авторів вважала за необхідне дати короткий історіографічний огляд тем суміжних або споріднених з даною, але жодного разу не торкалися комплексного та всебічного історіографічного аналізу, власне, аспекту вивчення історії археологічних досліджень Нижнього Побужжя протягом усього періоду існування таких.

Однією з особливостей історіографії розглядуваної проблеми є те, що вона починає складатись ще у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Характеризуючи ступінь вивченості проблеми в науковій літературі цього часу, можна виділити групи узагальнюючих робіт, котрі, самі по собі, є помітними подіями в історії науки. Вони фіксують певні етапи та рівні осмислення археологічних досліджень у нашій країні. Спроби огляду вітчизняної археології робилися в науці з середини ХІХ ст. І.Є. Забеліним, В.Г. Тизенгаузенем, О.О. Спіциним та ін. Заслуговують згадки спеціальні історіографічні розробки О.С. Уварова, створені в 1870-х – початку 1880-х рр., але

опубліковані лише посмертно. Однак, по більшій частині, аж до початку 1920-х років, з друку виходили лише приватні нариси, котрі підводили підсумки діяльності окремих організацій, наукових установ та персоналій, так чи інакше, пов'язаних з археологією, одним з напрямків якої в цей період, було вивчення старожитностей Північного Причорномор'я, багатого на пам'ятки античності, такі популярні серед дослідників ХІХ ст.

На особливу увагу заслуговує робота І.Є. Забеліна «Досвід вивчення російських старожитностей та історії» у двох частинах та нарис, присвячений Товариству історії та старожитностей російських [28; 29, с.ІІІ-ХХХІІ], праця М.І. Веселовського про історію Російського археологічного товариства [17]. Сюди ж слід віднести анонімні роботи Д.М. Анучина про діяльність Московського археологічного товариства за підсумками перших Археологічних з'їздів [1]. Всі вони можуть розглядатися, як свідчення сучасників про дуже близьке для них минуле або, як довідкові посібники, що містять більш-менш великі добірки фактів, оскільки системний аналіз напрацювань колег у них відсутній.

Систематичних оглядів історії вивчення стародавніх пам'яток Нижнього Побужжя, як і взагалі розвитку вітчизняної археології в дореволюційний час так і не було створено. Проте, в цілому, період рубежу ХІХ-ХХ ст. позначений підйомом у царині методології історичної науки. Багато вітчизняних істориків, таких як О.С. Лаппо-Данилевський, Д.І. Багалій, В.П. Бузескул та ін., звернулися тоді до питань теорії та історії своєї галузі знання [4; 5; 13; 14; 37; 38]. В цих роботах історія

археологічних досліджень в країні, або хоча б низка її аспектів, аналізувались, як невід'ємна частина історії вітчизняної історичної науки. Однак, праці такого роду почали виходити друком не раніше 1910-1920-х рр. Значна частина їх так і залишилася в рукописах. Причиною цього стала, обумовлена революційними подіями 1917-го року, радикальна зміна парадигм і світоглядних установок у вітчизняній історичній науці наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. Саме вона зробила неможливими не тільки подальшу розробку матеріалів у колишньому ключі, але, значною мірою, і публікацію вже зробленого.

Перші спроби синтезу з'являються і в роботах молодих дослідників-марксистів на межі 1920-х – 1930-х рр., проте, вони настільки недосконалі, що ми ще не можемо вести мову про наявність в означений період повноцінного вивчення досліджуваного нами питання, але маємо змогу зробити висновки про існування значного досвіду тематичних обзорів історіографії, побудованих головним чином з точки зору накопичення фактичного матеріалу. У вигляді початкових розділів вони включаються у відповідні тематичні дослідження; іноді виділяються в самостійні роботи, частіше за все присвячуються діяльності окремих наукових організацій та особистостей.

Двотомний «Вступ до археології» С.О. Жебелева [26; 27] став першою працею, що містила в собі систематичний виклад історії археологічної науки, в першу чергу, класичної археології, з позицій гуманітарія – професійного історика-археолога. Книга виросла на основі лекційного курсу, який автор читав на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету до Першої світової війни. У ній висвітлювався розвиток археології в Європі, Росії, Україні, як її складовій в цей час, та частково в Північній Америці. Необхідно заздалегідь відзначити принципово важливу тезу С.О. Жебелева про методологічну розробленість класичної археології, котра далеко випередила в цьому відношенні всі інші її «відділи». «...Вся, складна тепер, археологічна дисципліна, з усіма її розгалуженнями, виросла... на тих засадах, на яких сформувалася археологія класична. Ті методи, які вироблялися в класичній археології, поступово були перенесені та засвоєні іншими відділами археологічної науки...» [26, с.7].

Відповідно й історія вітчизняної археології, яку ми знаходимо в книзі С.О. Жебелева, є археологією очима антикознавця – що сам автор заздалегідь обумовлює.

Наступна за хронологією група робіт – радянський науковий доробок, що розглядав питання історії археологічних досліджень і обов'язково містив аналіз праць радянських та зарубіжних авторів, оскільки критика «фальсифікаторської ролі буржуазної історіографії» була необхідною умовою опублікування на той час. Цікавими, з точки зору аналізу історіографічних тенденцій, є роботи В.І. Равдонікаса, М.Г. Худякова, А.В. Арциховського, О.Л. Монгайта, І.Г. Шовкопляса [2; 3; 40; 45; 91; 90], проте потрібно підкреслити, що майже всі історичні праці радянського періоду, що так чи інакше торкаються історії археологічних досліджень Нижнього Побужжя, розглядають їх надто однобоко та викривлено, відповідно до пануючої на той період ідеології, і містять лише поодинокі, окремі факти з історії археологічних осередків на теренах України, замовчуючи більшість з них та піддаючи критиці їх «буржуазно-феодальну спрямованість», не даючи цілісної об'єктивної картини розвитку археологічної науки в країні у зазначений час.

Однією з перших робіт радянського періоду, присвячених огляду вітчизняної історії археології є праця В.І. Равдонікаса. Основним завданням автор ставив: «діалектично зняти» «буржуазно-феодальну археологічну спадщину... відкидаючи в ній все, що суперечить основам пролетарської ідеології» [45]. Археологічна спадщина Російської імперії впевнено класифікувалася з соціологічної точки зору. «Феодальна» або «дворянська» археологія, за класифікацією В.І. Равдонікаса, репрезентувалася в особі графа О.С. Уварова, графині П.С. Уварової, графа О.О. Бобринського, М.І. Веселовського та ін. У цій «археології», на думку автора, були присутні «аматорство і дилетантизм, характерні для дворянського, панського ставлення до науки». «Буржуазна» археологія мала представниками І.Є. Забеліна, Д.Я. Самоквасова, В.І. Сизова, В.О. Городцова та ін. [45, с.38-40, 49].

У більшій мірі вплив ідеології проявився у першій радянській роботі М.Г. Худякова присвяченій історії археології: «Дореволюційна руська археологія на службі експлуататорських класів». Проте, вона

повинна бути відмічена не лише, як історіографічна розробка, але й як серйозна наукова праця, що увібрала в себе різноманітний та цінний культурно-історичний матеріал, як перша спроба конкретно-історичних реалізацій загальної схеми історії вітчизняної археології, наміченої В.І. Равдонікасом.

Варто відмітити, що в період існування СРСР українська археологія усвідомлювалась всіма, як радянська. Цей період, котрий розпочався після остаточного встановлення радянської влади в Україні і закінчився на початку 1990-х років, у багатьох відношеннях був таким, що різко відрізнявся та виокремлювався від вивчення історії археології по всіх інших країнах і українська наука про старожитності, як невід'ємна складова радянської археології, тут не становила винятку. На відміну від західноєвропейської історіографії археологічних досліджень, радянська «історіографія археології», як окрема галузь науки, у вказаний період ще не оформилась, тому на увагу заслуговують бодай найменші праці істориків, де робилися спроби подати історіографічний аналіз досліджуваної теми. Одним з найвагоміших доробків українських вчених радянського періоду є довідкова робота І.В. Фабриціус «Археологічна карта Причорномор'я Української РСР», в якій разом із поданими мапами, міститься коротка історія археологічних досліджень регіону та праць їм присвячених [78]. Серед дослідників історіографії археології античних пам'яток Нижнього Побужжя, особливою науковістю відрізняються статті академіка Л.М. Славіна [55-57] та професора М.Ф. Болтенка [9-11], в умовах відсутності спеціальних історіографічних досліджень археологічного вивчення Нижнього Побужжя, вони набувають неабиякого значення.

Згадки про окремі роботи присвячені дослідженню археологічних пам'яток, котрі географічно розташовані на території Нижнього Побужжя, зустрічаємо у розділах «Організація та історія археологічної науки» й «Історія археології» багатотомного бібліографічного видання «Радянська археологічна література. Бібліографія» і, як його генетичне продовження – «Російська археологічна література», котра серією томів охопила вітчизняну, російську, та, частково, зарубіжну

бібліографію з 1918 року до початку 1980-х років та вела постійну підготовку наступних періодичних випусків. Ініціатива створення цієї серії робіт належала спеціалістам Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР (ЛВІА АН СРСР) М.А. Вінбергу, Р.ІІ. Левиній, Т.М. Задніпровській, відповідальним редактором перших випусків був завідуючий ЛВІА професор М.К. Каргер, а його заступником Марія Олександрівна Тіханова. Створений структурований масив вітчизняної бібліографії сам по собі є безцінним, таким, що не має аналогів серед наукознавчих джерел. Проте його аналіз свідчить про те, що величезний фактичний матеріал, накопичений у вивченні як дореволюційної, так і радянської археології, не систематизований, в його викладенні не існує ще детальної періодизації історії науки і тому, не дивлячись на наявність тематичного різноманіття, вміщені у ньому дослідження, важко зв'язати між собою в єдине ціле. Також, для видань характерна традиційна заангажованість, заідеологізованість радянської науки та імперські нахили для томів, що вийшли вже після розпаду СРСР [46; 58-61].

З початком перебудови з'являється нова серія робіт з історії археологічних знань. Особливе місце у вивченні вітчизняного бібліографічного надбання займають роботи І.Г. Шовкопляса [91-93], зокрема праця «Археологія Української РСР: Бібліографічний покажчик. 1918-1980 рр.» [92]. У першу чергу, її слід розглядати, як єдину в радянській українській історіографії монографічну роботу. По-друге, вихід даного доробку став помітним явищем в історіографії української археології, оскільки покажчик за такий великий проміжок часу в нашій країні було видано вперше [6]. Зазначена монографія демонструє досить чітку картину стану вивчення археологічних пам'яток в Україні в цілому, і на території Нижнього Побужжя, як її географічної складової, та надає уявлення про розвиток теоретичних розробок дослідників. Укладачі ретельно зібрали наукову літературу, всі збірки під редакцією декількох авторів вказуються не лише за загальним описом, а й містять, по можливості, короткий зміст статей та перелік їх авторів. Цінною частиною покажчика є добірка бібліографії персоналій, серед яких наступні видатні дослідники старожитностей краю: О.Л. Бертъє-Делагард (1842-1920), І.П. Бларам-

берг (1772-1831), М.Ф. Болтенко (1888-1959), В.І. Гошкевич (1860-1928), С.С. Дложевський (1889-1930), С.О. Жебелев (1867-1941), І.Є. Забелін (1820-1908), Ф.А. Козубовський (1895-1937), В.В. Латишев (1855-1921), І.О. Стемповський (1789-1832), І.В. Фабриціус (1882-1966), Б.В. Фармаковський (1870-1928), Е.Р. фон Штерн (1859-1924), В.М. Ястребов (1855-1898) [93, с.15, 17, 18, 20, 22-25, 31, 32, 34].

В основному, історіографія та історія археології в радянській науці будувалась у межах загальної схеми соціально-економічних формацій (феодалізм, капіталізм, соціалізм) та методологічних систем (дворянська, буржуазна, марксистська історична наука). Лише після розпаду Радянського Союзу в науковій літературі було озвучено думку про те, що концепція, котра проіснувала близько 70-ти років і справила відчутний вплив на світові уявлення про вітчизняну археологію, була не більше, ніж одним з варіантів ідеологічного міфу, широко поширеного в нашій країні в тоталітарну епоху [44; 63].

Генетичним продовженням розробок радянських вчених у дослідженні історії археології стали роботи російських вчених. В останні десятиліття, спочатку, в радянській російській, а, згодом, в російській державницькій науці спостерігається сплеск значного інтересу до історіографії археології: з'являються загальні огляди історії археології та її окремих періодів; аналізи історії регіональних наукових шкіл, подекуди такі, що охоплюють кілька сторіч. У період з кінця 1980-х по сьогоднішній спроби написання робіт з історії археологічного знання та створення загальних періодизацій історії розвитку археології були зроблені, В.Ф. Генінгом, А.В. Жуком, Л.С. Клейном, Г.С. Лебедєвим, В.І. Матющенко, О.О. Формозовим, І.В. Тункіною, Е.Д. Фроловим та ін. Всі ці дослідження базуються на спадковості наукової традиції притаманної радянським дослідникам, що обумовлено наявністю в «новій науці» покоління представників «старої радянської школи», а також використанням, як підґрунтя для нових розробок, основних досягнень радянської історіографії археології.

Першою спробою звільнення від соціологізаторських схем стали роботи О.О. Формозова [79-88]. І хоча, з кола зору вченого випали певні етапи формування

вітчизняного археологічного знання, проте його праці справили визначальне значення у розвитку історіографії вітчизняної археології.

У своїй роботі «Історія вітчизняної археології. 1700-1971 рр.» [39] Г.С. Лебедєв, як і його попередник О.О. Формозов, у першу чергу відображає історичний контекст розвитку вітчизняної науки та зміни, що відбуваються в ній під впливом зовнішніх причин.

В історіографічних роботах наступного визначного російського історіографа ХХ – початку ХХІ ст. Л.С. Клейна періодизація історії науки – це, в першу чергу, періодизація ідей, домінуючих концепцій, наукових шкіл [31-35]. Виступивши з розгорнутою критикою лебедєвської концепції «парадигм», Л.С. Клейн вказав, що в історії російської науки різні базові концепції, а не «парадигми», не «відміняли одна одну», а, швидше, співіснували [34]. Вони розвивалися паралельно, відображаючи собою різні істотні сторони археологічного дослідження і періодично змінювали «співвідношення сил» і впливів. З цим пізніше погодилася І.В. Тункіна [63, с.314; 72]. Близькі погляди, починаючи з середини 1980-х рр., розвивав М.В. Анікович (1989). Зазначений комплекс уявлень, у цілому, є дуже плідним. Що стосується історії археологічної науки, то слід говорити не про «зміну парадигм», а про розвиток та варіабельність декількох основних концепцій, що протистоять одна одній, але в чомусь одна одну постійно доповнюють.

З точки зору досліджень історії археологічного вивчення старожитностей Нижнього Побужжя російськими вченими у ХХ ст., передовими є роботи доктора історичних наук І.В. Тункіної, провідного спеціаліста в галузі історії російського антикознавства [63; 64-77]. Кожна з публікацій дослідниці з даної проблеми, які почали з'являтися з 1980-х років, відзначалась не просто традиційною для пітерської науки скрупульозністю, але і неформально несла в собі новизну у постановці проблеми та її вирішенні. Публікації І.В. Тункіної стали чітким орієнтиром по архівних фондах, сприяли виявленню нових робіт, що дозволило істотно збагатити бібліографію історії археологічних досліджень Нижнього Побужжя ХVІІІ - ХІХ ст.

Так, в її монографії «Руська наука про класичні старожитності півдня Росії (ХVІІІ –

середина XIX ст.)» [63], розглянуті питання організаційного оформлення та функціонування класичної археології, в тому числі діяльність Імператорської Академії наук, перших історико-археологічних товариств та всіх південно-українських археологічних музеїв, докладно висвітлені заходи керівництва та місцевої адміністрації Новоросійського краю по охороні пам'яток. Великої уваги приділено реконструкції біографій багатьох дослідників, відновлено цілу низку забутих імен археологів [63, с.70, 78, 80, 82, 102].

Наступною роботою російського автора, аналіз якої вважаємо за доцільне подати в нашому огляді, стала праця відомого петербурзького історика, професора СПбДУ Е.Д. Фролова «Руська наука про античність» [89]. Книга присвячена становленню та розвитку російського антикознавства. Історія російської науки про античність простежується автором від самих перших її кроків у допетровській Русі і до наших днів. Найважливіше місце в книзі відводиться Петербурзькій історичній школі та її найвидатнішим представникам – М.С. Куторзі, Ф.Ф. Соколову, В.В. Латишеву, С.О. Жебелеву, М.І. Ростовцеву та іншим видатним вченим, котрі плідно працювали над археологічним вивченням старожитностей Нижнього Побужжя, включно.

Нажаль, на сьогодні, найбільшу цікавість у російських історіографів, котрі займаються історією археологічного вивчення Північного Причорномор'я, викликають, переважно, дослідження пам'яток античності, інші періоди історії людства, широко представлені матеріальними рештками на вказаній території, лишаються без широкої уваги дослідників. Існуючі роботи російських вчених розкривають лише окремі аспекти історії археології Нижнього Побужжя, як в загальному контексті розвитку історичної науки, так і руського антикознавства в цілому, а також, допоміжних історичних дисциплін, історії археологічного вивчення окремих регіонів та пам'яток, як правило, на базі лише опублікованих джерел, історіографії окремих проблем та ін. Російськими науковцями робилися тільки спроби відтворити історію археологічних товариств, неформальних об'єднань вчених, прослідкувати долі окремих дослідників. У великому пласті російської, як дореволюційної, так і постреволюційної

історіографічної літератури з історії археології Північного Причорномор'я досі відсутні дослідження, де були б ґрунтовно узагальнені та осмислені не лише видані матеріали, але й архівні джерела, які розкривають процес виникнення та перших кроків вітчизняної науки про класичні старожитності Північного Причорномор'я.

Величезний шар публікацій XIX-XX ст. з історії вітчизняної археології, котрий міститься в українській, радянській та російській історіографії, через мовні перепони практично зовсім невідомий зарубіжним спеціалістам. У сучасних виданнях з історії світової археології про розвиток археології в нашій країні до революції та відразу після неї, або зовсім не йдеться, або її історії відведено вельми небагато місця, причому автори базуються на зовсім застарілих публікаціях, таких як праця вченого емігранта М.О. Міллера, чи на стислих оглядах радянських науковців, що епізодично з'являлися у світовій пресі [94-96]. Отже про значний доробок зарубіжної історіографії у дослідженні нашої проблематики на сьогодні говорити не доводиться.

Слід зауважити, що в роботах українських істориків, які досліджують окремі питання з історії археологічних досліджень Нижнього Побужжя, історіографічний огляд представлений або дуже скудно у вигляді окремих, часто, вступних розділів, або зовсім відсутній [19, с.13; 23; 24, с.6, 7; 18, с.10-12; 43, с.7-57]. Навіть, єдина сучасна книга В.Б. Гребенникова, присвячена історії вивчення археологічних пам'яток Миколаївщини, містить неповний список джерел і літератури та майже відсутній науковий історіографічний аналіз [23]. Окремим питанням історії археологічної науки України присвячена низка статей наукового та публіцистичного характеру в українській науковій періодиці та пресі [97; 7; 8].

Частковий історіографічний огляд досліджуваної проблеми зроблено В.Б. Гребенниковим [23], де автор зазначає, що накопичений на території краю протягом XIX-XX ст., археологічний матеріал є результатом інтелектуальної і фізичної праці багатьох людей, котрі публікували результати своїх досліджень більшою чи меншою мірою в спеціальних і науково-популярних виданнях. Дослідник справедливо засвідчує «не

розробленість» історії проведення археологічних досліджень на території сучасної Миколаївської області, скудність та розрізненість історіографічних відомостей [23, с.5]. Також, автор поставив за мету об'єднати, проаналізувати, систематизувати та піднести зацікавленому загалу весь, зібраний ним, матеріал. У роботі коротко охарактеризовано рівень вивчення найчисельніших видів археологічних пам'яток Нижнього Побужжя: курганів, стоянок, літовок, поселень, городищ та ґрунтових могильників різних історичних періодів. При цьому, історія досліджень решток античної культури, таких як Березань, Ольвія та Ольвійська хора, на думку В. Гребенникова, вивчена й описана досить повно, тому не становить інтересу для науковця [23, с.6].

Історіографічні питання відносно окремих моментів археологічного вивчення пам'яток античності Нижнього Побужжя, потрапляли до кола наукового інтересу видатних вчених С.Є. Березіна, Т.А. Ізбаш, В.П. Ванчугова, В.Н. Станко [8; 15; 16; 30; 62]. Серед публікацій останнього часу відзначаються доробки доктора історичних наук, провідного наукового співробітника відділу Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАН України І.В. Сапож-

нікова [50-54]. Картографічні матеріали острова Березань та Ольвії, які використовує у своїх статтях вчений, – унікальні, а, поданий ним аналіз, узагальнення і висновки – характеризуються науковістю, академічністю та ґрунтовністю [43; 63].

Група статей, присвячених питанням з історії вивчення античних пам'яток Нижнього Побужжя, публікації археологів, котрі проводять розкопки на території давньогрецьких поселень: С.Б. Буйских, В.В. Крапівіної, В.В. Крутілова, С.Д. Крижицького, С.О. Біляєвої, О.С. Русяєвої, В.М. Отрешко, М.В. Скржинської та ін. [36; 41; 42; 47-49], що відзначаються різноманітністю тем та науковістю викладення матеріалів.

На сучасному етапі розвитку української історіографії археології комплексний аналіз спадщини археологів, котрі займались вивченням пам'яток матеріальної культури Нижнього Побужжя, є необхідною умовою відтворення повної та цілісної картини розвитку історії досліджень старожитностей на українському терені, що за сучасних умов загострення політичної боротьби в Україні та нового спалаху пристрастей навколо національної самоідентичності набуває посиленої актуальності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Анучин Д.Н. Историческая записка о деятельности Императорского Московского Археологического Общества за первые 25 лет существования / Дмитрий Николаевич Анучин. – М., 1890. – С.121, 305: Предисловие.
2. Арциховский А.В. Археология / Артемий Владимирович Арциховский // Очерки истории исторической науки в СССР: [в 5 т.]. – М.-Л., 1955. – Т.1: Археология. – С.525-535. [до сер. XIX в.]
3. Арциховский А.В. Археология / Артемий Владимирович Арциховский // Очерки истории исторической науки в СССР: [в 5 т.]. – М.-Л., 1955. – Т.1: Археология. – С.525-535. [до сер. XIX в.]
4. Багалея Д.И. Археологические материалы как источник археологии / Дмитрий Иванович Багалея // Труды Одиннадцатого Археологического съезда в Киеве, 1899 г. / Под редакцией графини Уваровой и С.С. Слущкого: [С 26 фототипными таблицами]. – М.: Печатня А.И. Снегиревой, Остоженка, 1902. – Т. 2. – С.86-87.
5. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета: в 2 т./ Дмитрий Иванович Багалея [по неизданным материалам 1802-1815]. – Харьков: Паровая типография и литография Зильберберг, 1893-1898. – Т. 1. – С.441-442.
6. Баланчук І. Рецензія на «Археология Украинской ССР: Библиографический указатель 1918-1980 гг.» / Ирина Баланчук // Записки Наукового товариства імені Шевченка: (Праці історико-філософської секції): статті. – Львів, 1990. – Том ССХХІІ. – С.457-459.
7. Баранов М.І. Історія дослідження рову городища Дикий Сад / М.І. Баранов // Археологічні дослідження в Україні: здобутки і перспективи : збірник матеріалів третьої міжнародної студентської археологічної конференції : статті. – Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О.В., 2010. – С.29-33.

8. Березин С. Из истории антиковедения в Новороссийском (Одесском) университете (1865-1884): «младшие преподаватели» кафедр греческой и римской словесности: Д.П. Лебедев, А.И. Солоникио, Н.А. Короваев, В.В. Сперанский/ Сергей Березин // Одисос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології. – Одеса, 2010. – С.157-161.
9. Болтенко М.Ф. Государственный историко-археологический музей в Одессе / Михаил Федорович Болтенко // Новый восток. – М., 1926. – № 15. – С.366-367.
10. Болтенко М.Ф. Розкопи на острові Березані р. 1930 / Михайло Федорович Болтенко // Хроніка археології та мистецтва. – 1931. – Ч. 3. – С. 84.
11. Болтенко М.Ф. Исторические судьбы острова Березани / Михаил Федорович Болтенко // Записки Одесского археологического общества – Одесса, 1960. – Т. 1 (34). – С.38-46.
12. Брун Ф.К. О местоположении Тираса / Филипп Карлович Брун // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т. 3. – С.64.
13. Бузескул В.П. Открытия XIX и начала XX в. В области истории древнего мира: [В 2-х ч.] / Владислав Петрович Бузескул. – Ч. 2: Древнегреческий мир. – Пг.: Academia, 1924. – 182 с.
14. Бузескул В.П. Изучение древностей северного побережья Черного моря и их значение с точки зрения греческой и мировой истории / Владислав Петрович Бузескул. – К.: Тип. УАН, 1927. – 24 с.
15. Ванчугов В.П. Одесское общество истории и древностей на рубеже XIX-XX вв. и Э.Р. Штерн / Владимир Петрович Ванчугов // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей. 1839-1989. Тезисы докладов юбилейной конференции 27-28 октября 1989 г., Одесса. – О., 1989. – С.25.
16. Ванчугов В.П. Э.Р. фон Штерн и археология Северного Причерноморья на рубеже XIX и XX веков / Владимир Петрович Ванчугов // Вогysthenika–2004: Материалы международной научной конференции к 100-летию исследования острова Березань Э.Р. фон Штерном. – Николаев, 2004. – С.7-13.
17. Веселовский Н.И. История Императорского русского Археологического общества за первое пятидесятилетие его существования. 1846-1896 / Николай Иванович Веселовский. – СПб.: Типография Главного управления уделов, 1900. – [4], 514, [1] с.
18. Воронов С.А. Сокровища Чёрного моря. Подводная археология Украины / Сергей Александрович Воронов. – К., 2010. – 100 с.
19. Горбенко К.В. Степная Троя Николаевщины: Очерк / Кирилл Владимирович Горбенко, Юрий Спиридонович Гребенников, Александр Игоревич Смирнов. – Николаев: Изд-во Ирины Гудым, 2009. – 30 с.
20. Гошкевич В.И. Замок князя Сименона Олельковича и летописный городец под Киевом / Виктор Иванович Гошкевич. – К., 1890. – 27 с.
21. Гошкевич В.И. Клады и древности Херсонской губернии / Виктор Иванович Гошкевич: Кн.1. – Херсон: Тип. «Юга», 1903. – [4], IV, 176, II с., ил.
22. [Гошкевич В.И.] Летопись музея за 1909, 1910 и 1911 годы. Вып. 2 /Сост. Виктор Иванович Гошкевич; Херсонски городской музей древностей. – Херсон: Херсонское городское управление, 1912. – [4], IV, 85 с., ил.
23. Гребенников В.Б. Історія вивчення пам'ятників археології у Миколаївській області (кінець XVIII-XX ст.) / Віктор Борисович Гребенников. – Миколаїв, 2010. – 141 с.
24. Гребенников Ю.С. Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX-III вв. до н.э.) / Юрий Спиридонович Гребенников. – Николаев, 2008. – 192 с.
25. Дложевський С.С. Ернест Романович Штерн (1859-1924) / Сергій Степанович Дложевський // Вісник Одеської комісії краєзнавства. – Одеса, 1925. – № 2/3. – С.99-101. – (Библиогр. С.100-101).
26. Жебелев С.А. Введение в археологию [в 2 ч.] / Сергей Александрович Жебелев. – Пг.: Наука и школа, 1923. – Ч. I: История археологического знания. – 199 с.
27. Жебелев С.А. Введение в археологию [в 2 ч.] / Сергей Александрович Жебелев. – Пг.: Наука и школа, 1923. – Часть II. Теория и практика археологического знания. – Петроград: Наука и школа, 1923. – 172 с.
28. Забелин И.Е. Опыты изучения русских древностей и истории : Исследования, описания и критические статьи Ив. Забелина: [В 2-х частях] / Иван Егорович Забелин. – М.: Издание К. Солдатенкова. – Ч. I. – 1872. – [4], 566, II с.; Ч. II. – 1873. – [2], 506, [1] с.

29. Забелин И.Е. Список и указатель трудов, исследований и материалов, напечатанных в повременных изданиях Императорского Общества истории и древностей российских при Московском университете за 1815-1888 гг. С присовокуплением исторического очерка деятельности общества с 1804 по 1884 гг. / Иван Егорович Забелин. – В 2-х ч. – М.: Имп. О-во истории и древностей российских при Моск. ун-те, 1889. – 252 с.
30. Избаш Т.А. А.Л. Бертъе-Делагард: последние годы жизни / Т.А. Избаш // Записки исторического факультета Одесского университета. – 1995. – Т. 1. – С.21-25.
31. Клейн Л.С. Археологические источники / Лев Самуилович Клейн. – Ленинград: Издательство ЛГУ, 1978. – 119 с.
32. Клейн Л.С. Феномен советской археологии / Лев Самуилович Клейн. – СПб.: ФАРН, 1993. – 128 с., 8 л. ил.
33. Клейн Л.С. История российской археологии: учения, школы и личности / Лев Самуилович Клейн [Электронный ресурс]: – Режим доступа до книги: http://www.archaeology.ru/ONLINE/Klejn/Klejn_a_29.html
34. Клейн Л. Парадигмы и периоды в истории отечественной археологии / Лев Самуилович Клейн // Санкт-Петербург и отечественная археология. Историографические очерки. – СПб.: СПбГУ. – 1995. – С.173-183.
35. Клейн Л.С. Из истории научных школ и традиций античной археологии / Лев Самуилович Клейн // ЕΥΧΑΡΙΕΤΗΡΙΟΝ. Антиковедческо-историографический сборник памяти Я.З. Доманского (1928-2004). – СПб.: Нестор-История, 2007. – С.121-138.
36. Крапівина В.В. Розвиток справи охорони Ольвії та її зв'язок з археологічними дослідженнями / Валентина Володимирівна Крапівина // Ольвія та античний світ. – К., 2001. – С.5-6.
37. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. – [В 2 ч.]: (Вып. I. Методология исторического построения) / Александр Сергеевич Лаппо-Данилевский. – СПб.: Студенческий издательский комитет при историко-филологическом факультете Санкт-Петербургского университета. Литографич. изд., 1910. – 292 с.
38. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. – [В 2 ч.]: (Вып. II. Методы исторического изучения) / Александр Сергеевич Лаппо-Данилевский. – СПб.: Студенческий издательский комитет при историко-филологическом факультете Санкт-Петербургского университета. Литографич. изд., 1913. – [3], 293-799, 3 с.
39. Лебедев Г.С. История отечественной археологии. 1700-1917 гг. / Г.С. Лебедев. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета, 1992. – 464 с.
40. Монгайт А.Л. Археология в СССР [Текст] / Александр Львович Монгайт; Отв. ред. С.В. Киселев; АН СССР; Институт истории материальной культуры. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – 436 с. : карт., ил., фот.
41. Островерхов О.С. Деталь свинцового футляра от стеклянного зеркала из Ольвии / О.С. Островерхов, Г.В. Батизат // Краткие Сообщения Одесского археологического общества – Одесса, 1999. – С.98-104.
42. Отрешко В.М. З історії Ольвійського поліса в IV-I ст. до н.е. / Валерій Михайлович Отрешко // Археологія. – 1982.– Вип. 41.– С.34-46.
43. Папанова В.А. Урочище Сто могил – некрополь Ольвии Понтийской: Монография / Валентина Папанова. – К.: Знання України, 2006.– 278 с. – Библиограф.
44. Платонова Н.И. История археологической мысли в России (последняя треть XIX – первая треть XX вв.): дис... доктора ист. наук: 07.00.06 – Археология / Надежда Игоревна Платонова. – СПб., 2008. – 295 с.
45. Равдоникас В.И. За марксистскую историю материальной культуры / Владислав Иосифович Равдоникас // Известия ГАИМК. – Л., 1930. – Т. 7. – Вып. 3-4. – 94 с.
46. Русская археологическая литература. Библиографический указатель. 1900-1917 гг. / Сост. Т.Н. Заднепровская. РАН, Ин-т археологии. – СПб.: Наука, 2003. – 600 с.
47. Русяева А.С. Орфизм и культ Диониса в Ольвии / Анна Станиславовна Русяева // ВДИ. 1978. – № 1. – С.87-104.
48. Русяева А.С. Эпиграфические памятники. Скульптура / Анна Станиславовна Русяева // Культура населения Ольвии и ее окружи в архаическое время. – К.: Наукова думка, 1987.– С. 134–170.

49. Русяева А.С. Научная судьба эпитафических исследований Э.Р. фон Штерна / Анна Станиславовна Русяева // *Vorysthenica-2004*. – Николаев, 2004. – С.14-22.
50. Сапожников І. Перелік карт та планів, які стосуються Хаджибея (Одеси) та Буго-Дністровського межиріччя, другої половини XVIII ст. / І. Сапожников, В. Солодова // *Хаджибей-Одеса та українське козацтво: 1415-1797 роки*. – Одеса, 1999. – С.310-325.
51. Сапожников И.В. Картографические материалы по археологии, истории и географии низовий Буга и Днепра: работы А.П. Чиркова 1863-1866 гг. / Игорь Викторович Сапожников // *Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: матеріали III-ї Миколаївської обласної краєзнавчої конференції: тези доп.*. – Миколаїв, 2000. – С.259-265.
52. Сапожников И.В. Полевые исследования П.И.Борисковского в Северо-Западном Причерноморье / Игорь Викторович Сапожников, Галина Васильевна Сапожникова // *Каменный век Старого Света: к 90-летию П.И. Борисковского*. – СПб.: Академ-Принт, 2001. – С.67-69.
53. Сапожников И.В. Российские карты земель Юго-Западной Украины и Молдовы времен войны 1768-1774 гг. / Игорь Викторович Сапожников, В.М. Кожокару // *Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства НАНУ*. – К., 2001. – Вип. 6. – С.189-194.
54. Сапожников С.А. Бларамберги – русский дворянский род фландрского происхождения / С.А. Сапожников // *Известия Русского генеалогического общества*. – СПб., 1997. – Вып. 8. – С.93-95.
55. Славін Л.М. Древньогрецьке поселення на острові Березань / Лазар Мойсейович Славін // *Наукові записки Київського державного університету*. – К., 1956. – Т. 15. – Вип. 6: *Історичний збірник*. – № 7. – С.157-169.
56. Славин Л.М. Основные этапы изучения Ольвии / Лазарь Моисеевич Славин // *Записки Одесского археологического общества*. – Одесса, 1960. – Т. 1 (34). – С.47-60.
57. Славин Л.М. М.Ф. Болтенко (1888-1959) / Лазарь Моисеевич Славин // *Краткие сообщения Института археологии АН УССР*. – 1960. – Вып. 10. – С.144-146.
58. Советская археологическая литература: Библиография 1941-1957 / сост. Н.А. Винберг, Т.Н. Заднепровская, А.А. Любимова; АН СССР, БАН СССР, Ин-т археологии. – Л.: Наука, 1959. – 765 с.
59. Советская археологическая литература: Библиография 1968-1972 / сост. Т.Н. Заднепровская, Р.Ш. Левина, Н.А. Винберг; АН СССР, БАН СССР, Ин-т археологии. – Л.: Наука, 1980. – 557 с.
60. Советская археологическая литература: Библиография 1976-1978 / сост. Т.Н. Заднепровская, Р.Ш. Левина, Н.А. Винберг; АН СССР, БАН СССР, Ин-т археологии. – Л.: Наука, 1986. – 259 с.
61. Советская археологическая литература: Библиографический указатель 1982-1984 / сост. Р.Ш. Левина, Н.А. Винберг; АН СССР, БАН СССР, Ин-т археологии. – Л.: Наука, 1990. – 126 с.
62. Станко В.Н. Изучение памятников палеолита и мезолита на Николаевщине / Владимир Никифорович Станко // *Тези першої обласної наукової краєзнавчої конференції «Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження»*. – Миколаїв: МКМ, 1995. – С.12-14.
63. Тункина И.В. Русская наука о классических древностях юга России (XVIII – середина XIX в.) / Ирина Владимировна Тункина. – СПб.: Наука, 2002. – 674, [1] с., 156 ил.
64. Тункина И.В. Раскопки 1824 г. святилища Ахилла на Тендровской косе / Ирина Владимировна Тункина // *Тез. докл. науч. чтений, посвященных 90-летию со дня рождения А.И. Доватура (V Доватуровские чтения)*. – Л.: Наука, 1987. – С.34-36.
65. Тункина И.В. Кабинет редкостей Черноморского депо карт / Ирина Владимировна Тункина // *Проблемы исследований античных городов: [Тез.]*. – М., 1989. – С.117-119.
66. Тункина И.В. Кабинет редкостей Черноморского депо карт / Ирина Владимировна Тункина // *Очерки истории русской и советской археологии*. – М., 1991. – С.9-24.
67. Тункина И.В. П.И. Кеппен как исследователь Ольвии / Ирина Владимировна Тункина // *Древнее Причерноморье: II чтения памяти проф. П.О. Карышковского: Тез. докл. юбил. конф. 9-11 марта 1991 г.* – Одесса, 1991. – С.98-99.

68. Тункина И.В. Античные памятники в собраниях Харьковского университета / Ирина Владимировна Тункина // Древнее Причерноморье: Краткие сообщения Одесского археологического общества. – Одесса, 1994. – С.147-152.
69. Тункина И.В. Начало изучения Ольвии / Ирина Владимировна Тункина // Археология. – 1994. – № 2. – С.7-17.
70. Тункина И.В. Новые материалы о коллекции древностей И.П. Бларамберга / Ирина Владимировна Тункина // Проблемы истории и археологии Нижнего Поднестровья: тез. докл. науч. конф. Белгород-Днестровский. – 1995. – С.66-67.
71. Тункина И.В. М.И. Ростовцев и Российская Академия наук / Ирина Владимировна Тункина / ред. М.Г. Бонгард-Левин // Скифский роман. – М.: Росспэн, 1997. – С.84-123.
72. Тункина И.В. Дело академика Жебелева / Ирина Владимировна Тункина // Древний мир и мы: классическое наследие в Европе и в России. Альманах. – Вып. 2. – СПб.: Алетейя, 2000. – С.116-161.
73. Тункина И.В. Иван Алексеевич Стемпковский: Материалы к биографии / Ирина Владимировна Тункина // ΣΥΣΣΙΤΙΑ: Памяти Юрия Викторовича Андреева. – СПб., 2000. – С.357-379.
74. Тункина И.В. П.И. Кеппен как исследователь Ольвии: (Становление археолога) / Ирина Владимировна Тункина // Археологические вести. – 2000. – № 7. – С.357-372.
75. Тункина И.В. К истории изучения Ольвии в первой трети XIX в. / Ирина Владимировна Тункина // Археология. – 2001. – № 4. – С.35-49.
76. Тункина И.В. Рисунки древностей коллекции И.П. Бларамберга из архива М.С. Воронцова / Ирина Владимировна Тункина // *Borysthenika-2004*: Материалы международной научной конференции к 100-летию исследования острова Березань Э.Р. фон Штерном. – Николаев, 2004. – С.158-172.
77. Тункина И.В. К публикации неизданного очерка А. Жебелева «Археология и общая история искусства» / Ирина Владимировна Тункина // ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ. Антикovedческо-историографический сборник памяти Я.В. Доманского (1928-2004). – СПб.: Нестор-История, 2007. – С.139-144.
78. Фабрициус И.Г. Столетие военного министерства, 1802-1902. Главное инженерное управление: Ист. очерк / Иван Гаврилович Фабрициус. – СПб.: Тип. Сиб. акц. общ. печ. и писчебум. дела в России «Слово», 1902. – Т. 7. – Ч. 1. – С.58-59. Примеч.2; Прилож. 27. С.78-79 (послужной список).
79. Формозов А.А. Очерки по истории русской археологии / Александр Александрович Формозов. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 128 с., ил.
80. Формозов А.А. Пушкин и древности. Наблюдения археолога / Александр Александрович Формозов. – М.: Наука, 1979. – 119 с., ил.
81. Формозов А.А. Начало изучения каменного века в России / Александр Александрович Формозов. – М.: Наука, 1983. – 127 с., ил.
82. Формозов А.А. Историк Москвы И.Е. Забелин / Александр Александрович Формозов; [Вступ. ст. С.О. Шмидта]. – М.: Московский рабочий, 1984. – 239 с., ил.
83. Формозов А.А. Страницы истории русской археологии / Александр Александрович Формозов. – М.: Наука, 1986. – 240 с., ил.
84. Формозов А.А. Историография русской археологии на рубеже XX-XXI веков: Обзор книг, вышедших в 1997-2003 гг. / Александр Александрович Формозов. – Курск: Изд-во КГУ, 2004. – 68 с.
85. Формозов А.А. К летописи археологических исследований в Северном Причерноморье в первой половине XIX века / Александр Александрович Формозов // Советская археология. – 1975. – № 1. – С.171-175.
86. Формозов А.А. Некоторые итоги и задачи исследований в области русской археологии / Александр Александрович Формозов // Советская археология. – 1975. – № 4. – С.5-13.
87. Формозов А.А. А.С. Уваров и его место в истории русской археологии / Александр Александрович Формозов // Российская археология. – 1993. – № 3. – С.228-246.
88. Формозов А.А. О периодизации истории отечественной археологии / Александр Александрович Формозов // Российская археология. – 1994. – № 4. – С.219-225.

89. Фролов Э.Д. Русская наука об античности: историографические очерки / Эдуард Давыдович Фролов. – СПб.: Изд-во СПб. университета, 1999. – 544 с.
90. Худяков М.Г. Дореволюционная русская археология на службе эксплуататорских классов / М.Г. Худяков // ИГАИМК. – Л.: 1933. – №13. – 162 с.: [русская археология]
91. Шовкопляс І.Г. Розвиток радянської археології на Україні (1917-1966): Бібліографія / Іван Гаврилович Шовкопляс. – К.: Наукова думка, 1969. – 344 с. Рец.: Кушнарівський. Цінна бібліографія. – 1970. – № 3. – С.81-82.
92. Шовкопляс І.Г. Археология Украинской ССР: Библиогр. указатель, 1918-1980): Бібліогр. / АН УССР, Центр. науч. б-ка. им. В.И. Вернадского;/ Сост. Иван Гаврилович Шовкопляс, Н.Г. Дмитренко; отв. ред. И.И. Артеменко – К.: Наукова думка, 1989. – 560 с.
93. Шовкопляс І.Г. Археологія України: Бібліографічний покажчик 1981-1990 / Іван Гаврилович Шовкопляс. – К.: Б.в., 1999. – 450 с.
94. Brattli T. The history of research and the practice of archaeology / T. Brattli, A. Svestad // Viking. – 1991. – № 54. – P.105-112.
95. Miller A.P. Notes on the Berezan Lead Letter / A.P. Miller // Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. – 1977. – Bd. 17. – Ht. 2. – S.159-174.
96. Solovyov S.L. Archaic Berezan: Historical-Archaeological Essay / S.L. Solovyov // The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology. – Stuttgart, 1998. – P.205-227. – (Historia. Bd. 121).
97. Weiss R. The Renaissance discovery of classical antiquity / Roberto Weiss. – Oxford: B. Blackwell, 1988. – XI, 233 p., ill., 16 p. plates.

M.U. LASINSKA

STUDY OF ARCHAEOLOGICAL LOWER POBUZHNYA: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM.

This article provides an overview of the scientific literature on the development issues related to the historiography of the history of archaeological research in the region of the Lower Bug from the onset of such to this day.

Key words: *archaeological sites, historiography, the scientific literature.*

М.Ю. ЛАСИНСКАЯ

ИЗУЧЕНИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ НИЖНЕГО ПОБУЖЬЯ: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ

В статье представлен краткий обзор научной литературы, касаемой разработки вопросов, связанных с историографией истории археологических исследований региона Нижнего Побужья от момента появления таковых до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: *археологические памятники, историография, научная литература.*